

НАРОДНИЦТВО, МОДЕРНІЗМ І ПОСТМОДЕРНІЗМ У ЛІНГВІСТИЦІ ТЕКСТУ

Стаття присвячена лінгвістичному осмисленню понять «народництво», «модернізм» і «постмодернізм», розглянутих як стратегії текстотворення в сучасній українській мові. Виявлено основні мовні ознаки кожної зі стратегій текстотворення. Проаналізовано способи взаємодії народницької, модерністської та постмодерністської стратегій текстотворення в діяхронічному й синхронічному аспектах.

Ключові слова: стратегія текстотворення, народництво, модернізм, постмодернізм.

Терміни «народництво», «модернізм» і «постмодернізм», діставши наукове осмислення в культурологічних, мистецтвознавчих, літературознавчих працях, потребують і мовознавчого вивчення. Актуальність проблеми зумовлена необхідністю комплексного лінгвістичного дослідження й аналізу названих мовно-культурних явищ. Лінгвістична ретермінологізація цих термінів становить одну з важливих проблем сучасної лінгвістики.

Предметом нашого дослідження є лінгвістичні критерії народницької, модерністської та постмодерністської стратегій текстотворення. Мета статті — дати лінгвістичний опис народництва, модернізму та постмодернізму. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) формулювання дефініції поняття «стратегія текстотворення»; 2) визначення ключових мовно-когнітивних ознак народництва, модернізму й постмодернізму в сучасній українській мові; 3) простеження взаємодії стратегій текстотворення в українській мові та ідіолектах деяких сучасних письменників України.

Науковим підґрунтям розуміння поняття «стратегія текстотворення» слугує прагматика — галузь досліджень у семіотиці й мовознавстві, що вивчає функціонування мовних знаків у мовленні. Стратегія текстотворення є явищем як власне мовним, так і екстралінгвістичним, це спосіб організації повідомлень, який залежить від настанов мовця та його інтенцій під час говоріння, має чіткий вербальний план вираження, репрезентований певними прийомами й тактиками творення тексту, але, з іншого боку, це й спосіб організації повідомлень, зумовлений внутрішніми законами розвитку мови. Стратегія текстотворення відбиває свідоме ставлення мовця до стану, статусу й еволюції української мови, традиційної української концептосфери, мовних і культурних табу. Вона є способом позиціонування себе, зовнішньою самопрезентацією через мову, відображенням залученості мовця до соціально-культурного та політичного контекстів або його відчуження від них. Стратегія текстотворення — це діагностування світоглядних позицій комунікантів і водночас результат відображення світогляду мовців у їхньому мовленні.

Термін «стратегія текстотворення» корелює з терміном «ідеологія», зафіксованим у словниках постмодерністських термінів: «Ідеологія — термін, що має у західних гуманітарних науках, зокрема у структуралістських і постструктуралістських колах, значення, дещо відмінне від його звичного узусу... У галузі цих наукових уявлень ідеологію розуміють як сукупність позначуваних конотацій чи вторинних позначуваних (в опозиції до риторики як системи вторинних позначуваних). Ідеологію виявлено (маніфестовано) як щось зрозуміле саме собою. Її “авторитет” ґрунтується на тому, що вона є відношенням між “даним” нам дискурсом і топікою (загальною чи конкретною). Топіка буває конкретною, якщо йдеться про поняття, прийняті тільки в певному конкретному суспільстві, і загальною, якщо йдеться про поняття загальнолюдські. Дуже часто цим терміном позначають будь-яку систему поглядів: побутових, сімейних, релігійних, політичних, естетичних тощо, явних і неявних, що регулюють сферу повсякдення»¹. У свою чергу ідентичність співвідноситься з соціолінгвістичними категоріями «соціальна роль» і «соціальний портрет», тобто такими характеристиками, як вік, стать, вид діяльності, посада, релігійність (конфесія), належність до субкультур тощо. Ці соціальні показники допомагають людині визначити співрозмовника за системою координат «свій — чужий».

Проте, крім соціальних статусів і ролей, важливими ідентифікаторами є близькість ідіолектів співрозмовників, подібність чи відмінність у доборі мовленнєвих одиниць, способах оцінювання, спільний для мовців лексичний фонд, зрозумілість чи незрозумілість імпліцитних висловлень, чітке відчуття закладеної в текст іронії тощо. Усе це сконцентровано у фразеологізмі *говорити однією мовою* у значенні «розуміти одне одного». Справді, спільний мовленнєвий код сприяє виникненню симпатії та порозумінню між людьми. Він визначається певними лінгвістичними прийомами, тактиками й, зрештою, трьома ключовими для української мови стратегіями.

Очевидно, слід говорити про реалізацію стратегії текстотворення на двох рівнях: 1) прагматичному, або інтенційному, коли наміри мовця визначають спосіб добору мовленнєвих одиниць і вживання текстотворчих тактик, і 2) лексико-граматичному — аналіз лексем, семантичних полів, фразових і текстових структур.

Народництво як стратегія текстотворення відкриває ланцюг «народництво — модернізм — постмодернізм» і є хронологічно першим етапом розвитку нової української літературної мови. Змістове наповнення терміна «народництво», який вводимо в мовознавчий обіг, визначила С. Павличко: «Народництво — центральний термін української інтелектуальної історії, політики й культури — включає в себе широке коло понять. По-перше, народництво є політичною ідеологією... як правило, літературне народництво було генетично пов'язане з політичним і в свій спосіб його продовжувало. По-друге, народництво є способом художнього існування літератури, стилем або системою стилів. По-третє, народництво є способом теоретичного осмислення культури, формою її критики, культурним дискурсом»².

Спираючись на таке тлумачення, можемо говорити про мовні прикмети носія народницької ментальності, народницької позиції, народницького світогляду.

¹ Ильин И. П. Постмодернизм : Словарь терминов.— М., 2001.— С. 97.

² Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі.— 2-е вид., переробл. і допов.— К., 1999.— С. 27–28.

Народництво в лінгвістиці тексту — стратегія текстотворення, що характеризується україноцентричністю, моралізаторським пафосом, повчальністю, постколоніальним комплексом, мовним пуризмом, класичною риторикою, табуванням та сакралізацією певних тем і прошарків лексики, закритістю щодо надмірних лексичних запозичень, традиційною для українського етносу концептосферою тощо.

Провідна тема ідіолекту носія народницької ментальності — тема України, її історії, українського патріотизму. У народницькій стратегії текстотворення реалізуються традиційні українські концепти. Концепт розуміємо як конгломерат семантичних полів, розширених культурно-філософськими значеннями так, що лексеми в структурі концепту об'єднані не однією, а кількома сполученими між собою семами. Концептом можуть стати лише такі семантичні поля, які номінують суспільно важливі для певного етносу й людства в цілому поняття, що дають змогу значенням перейти від співвідносного їм фрагмента дійсності до сфери ідеального, тобто духовно-ментального. Концептосфера народництва складається з конгломератів семантичних полів «народ», «Україна», «доля», «свобода», «українська мова» тощо. Найважливішим завданням народництва є вболівання за гармонійний розвиток української мови в усі часи. Ретроспекція цього процесу, аналіз результатів (від здобутків до поразок) становлять перманентні теми народницького дискурсу.

Така стійка світоглядна позиція, а також об'єктивне існування несприятливих зовнішніх впливів на українську мову зумовлюють певну авторитарність народницьких висловлень і надають їм повчального пафосу. Наприклад: «Неготовність нашого суспільства до колективного вирішення проблем, пов'язаних із потребою внутрішньомовної дерусифікації, не знімає, однак, необхідності наукового їх дослідження й обговорення в мовознавчих колах» (УМ³, 35). Імператив стає головною категорією народницької стратегії текстотворення.

Ця перша прикмета народництва реалізується в такій мовній тенденції, як вербалізація постколоніального комплексу за допомогою спеціальних виражальних засобів. Термін «постколоніальний комплекс» корелює з терміном «постколоніальний синдром». Постколоніальним синдромом часто називають наслідки радянської доби в діях і мисленні людей, це залишки радянського типу свідомості в громадянах сучасної України. Постколоніальний комплекс у такому разі — реагування однієї людини на наявний постколоніальний синдром в іншій людині, ширше — захоплення дослідженням негативних рис радянської доби та її наслідків для України. Мовці-народники відчують образу за певні моменти в історії України, борються з їхніми наслідками, номінуючи ці явища яскраво забарвленими конотованими лексемами. Одвічний пошук національної самоідентифікації, система координат «свій — чужий», відчуження від зла, протиставлення йому себе — один із ключових векторів постколоніального комплексу.

Зазвичай нетерпимі до засилля лексичних запозичень, мовці-народники вживають кальковане *советський* замість усталеного *радянський*, виражаючи в такий спосіб найвищий ступінь свого негативного ставлення до сказаного. Лексеми *русифікація*, *лінгвоцид*, *мовна асиміляція*, *колонізація*, *зросійщення*, *радянщина* тощо становлять єдиний концепт постколоніальності.

З іншого боку, народники реанімують питому українську лексику, вилучену з активного вжитку за радянських часів або таку, що відійшла до пасиву мо-

³ Список скорочень див. у кінці статті.

ви з інших причин. Вони створюють тезауруси, каталоги та реєстри репресованих слів. «Можливо, дуже поміркований український пуризм таки зробив спробу прилюдно проявитися, у вкрай вузьких рамках і, звісно, без загальної критики російських впливів на українську мову», — писав свого часу Юрій Шевельов (Шерех)⁴. Через засоби масової комунікації намагаються провадити активне відновлення лексичного фонду української мови й правописних норм початку ХХ ст. Зокрема, мовлення телеканалів «СТБ», «5 каналу», «ICTV» та ін. демонструє чітку відповідність народницькій стратегії текстотворення в українській мові. «Як живі істоти, мовні особливості теж стають старими, неактивними і, нарешті, мертвими, і це процес цілком природний. Консервативні нормалізатори мови (далеко не типовий випадок у сучасній Україні!) можуть наполягати на збереженні вигаслих або близьких до вигасання рис, але це було б не успішнішим, ніж якби лікар намагався спинити процес старіння в своєму пацієнті»⁵.

Очевидною видається на перший погляд тотожність народництва й усталених українських тропів і фігур. Однак такий погляд на новітнє народництво завузький. «Спроба його (народництва. — Т. М.) узагальнення, як правило, скидається на перелік рис, як-от “собливе тяжіння до традиційних, старих або автономних художніх структур (бароко, бурлеск), до активного продукування — з метою самозбереження — романтико-народницької ідеології, до засвоєння й закріплення дидактичних та етнографічних форм творчості, використання елементів розмовної (переважно просторічної), а не писемної літературної мови тощо”»⁶.

Крім традиційних епітетів і семантично зрозумілих прозорих метафор, народницька стратегія текстотворення не є відірваною від сучасних реалій життя. Не слід думати, що носії народницької стратегії текстотворення страждають на мовне хуторянство й рустикальність. Ці характеристики є справедливими для модернізму першої половини ХХ ст. Нині мовці-народники також уживають у своїх оцінних висловленнях лексичні одиниці, що відбивають сучасний рівень розвитку суспільства. Проте терміни сучасної науки й назви новітніх технічних засобів та інших реалій сучасності становлять поодинокі, доречні, контекстуально виправдані вкраплення. Наприклад: «Вона теж несла в собі ті ж таки *гени*, тому й любила цю спокійну й таку величну стару, любила цей дім і всі речі в ньому, світло його кімнат і запахи» (Ш., 48).

Суттєвим маркером народницької стратегії текстотворення є ставлення мовців до українського суржику. Навіть суржикомовні народники, для яких суржик є рідним, першим, мовним кодом, усвідомлюють це явище як негативне й таке, що загрожує повноцінному розвитку української мови. Категоричне неприйняття суржику ані як форми просторіччя, ані як діалекту, піджину чи соціолекту є ще однією ознакою народницької стратегії текстотворення.

Модерністська стратегія текстотворення діахронічно є другим етапом дискурсивного розвитку української мови. Можемо з великою мірою впевненості заявити, що на сьогодні лінгвістичні ознаки модернізму часто розчиняються в постмодернізмі — наявні в останньому модерністські мовні засоби набувають інших функцій. Так само й інтенційні вектори модернізму можуть

⁴ Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології : У 3 т. / Ред. рада: В. О. Шевчук та ін. — Х., 1998. — С. 232.

⁵ Там же. — С. 237–238.

⁶ Павличко С. Знач. праця. — С. 29.

зливатися з народницькою стратегією текстотворення, їх поєднує свідоме небайдуже ставлення до еволюції української мови. Тому можемо твердити про модерністську стратегію текстотворення як про проміжний рівень між народництвом і модернізмом, скоріше діахронічний рівень, оскільки на синхронічному зрізі мови він уже не є чітко вираженим і самостійним.

Як зазначає С. Павличко, загальний дискурс модернізму містить низку окремих дискурсів: європеїзму, або західництва (адже модернізм як інтелектуальна система завжди зорієнтований на Захід), сучасності (адже модерність співвідносить себе насамперед з часом), інтелектуалізму, антинародництва, індивідуалізму, фемінізму, зняття культурних табу, зокрема у сфері сексуальності, деканонізації, формалізму в критиці й інтересу до формальної сторони твору тощо⁷.

Модернізм як стратегію текстотворення зручно розглядати в порівнянні, ба навіть у протиставленні з першою стратегією — народництвом. Принципові розбіжності щодо світоглядних позицій мовців і розуміння вектора розвитку України призводять до певного конфлікту між народництвом та модернізмом: «...конфлікт двох поглядів і художніх принципів — народництва (що передбачало українськість, патріотизм, популізм — аж до хуторянства, закритість культури, консервативність, реалізм, зображення народного життя) і модернізму (відповідно європеїзму, космополітизму, інтелектуалізму, відкритості культури, демократизму, естетизму, зображення життя інтелігенції). Однак між двома парадигмами існує ще одна ключова опозиція — жіночого і чоловічого, або феміністичного і патріархального...»⁸.

Модернізм можна визначити як стратегію текстотворення, що характеризується відкритістю до запозичень (від культурних до мовних), руйнуванням штампів попередніх епох, активізацією жіночого дискурсу та гендерних студій загалом тощо. Витоки модернізму дослідники вбачають у прагненні мовців (адресантів) створити новий тип тексту для впливу на читачів (адресатів).

Найпершою мовною рисою лінгвістичного модернізму є відкритість до лексичних запозичень, переважно англомовних:

«От чим ще, до речі, паршива чужа країна — набиваються, натрушуються, як пух у ніздрі, напихватні чужинецькі слівця і звороти, заліплюють пори в мозкові, нахабно тиснуться попідруч, навіть коли ти наодинці з собою, — і незчуваєшся, як починаєш балакати “хеф-напів”, тобто повторюється те саме, що вдома» (З., 43).

Мовці-модерністи усвідомлюють і шкоду від надмірності лексичних запозичень, але й розглядають їх як спосіб лексичної інтеграції української мови в загальносвітовий комунікативний простір. Уживання лексико-семантичних запозичень є способом осучаснення української мови, орієнтиром на європейську культурну інтеграцію. Ключове протистояння народництва й модернізму полягає у ставленні до зовнішньомовної орієнтації України, у протиставленні національної мовної інтровертності національній екстравертності.

Інший аспект модерністської стратегії текстотворення є лексико-граматичним. За доби модернізму набуло поширення в мові явище, назване «мамизмом». Загальна інфантилізація сучасної людини виявляється як у певних психологічних особливостях, так і в суто мовних одиницях — у надмірній кількості демінутивів. «Сюсюкання» й зловживання зменшувально-пестливи-

⁷ Там же.— С. 22.

⁸ Там же.— С. 68–69.

ми афіксами стало прикметою модерних часів й остаточно закріпилося у постмодерністському кітчі.

Порушення табу як модерністська тактика. Тривале табуювання певних тем, лексико-семантичних груп, номінації певних явищ і процесів в українській культурі спричинило закріплення традиції моральної та мовної цнотливості українського етносу. Сексуальність, тілесність, нецензурна лексика завжди були закритими темами для публічного обговорення чи вжитку, а тому зовсім не представлені в художньому, публіцистичному та респі функціональних стилів української мови. Єдиним осередком порушення табу був розмовно-побутовий стиль.

Постійно й активно функціонуючи в розмовно-побутовому стилі як такому, що не підлягає штучному регулюванню, табуювані дотепер теми й слова набувають нового статусу. Вони виходять за межі розмовного дискурсу й перетворюються на об'єкт мовознавчих досліджень, художній літературний засіб, навіть кодифікуються у словниках. Слід згадати в цьому контексті резонансну працю Л. Ставицької «Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників»⁹.

У модерністській стратегії текстотворення відбувається переосмислення суржику. Суржик як антиформа літературної мови сприймається модерністами як спосіб дискутування з мовною традицією. Письменники-модерністи починають уживати суржик як літературний художній засіб для змалювання портретних характеристик дійових осіб. Суржик залишається низькою формою побутування мови, однак його існування декларують, визнають і сприймають як сучасну реалію української мови. Починається процес переходу від засудження суржику як мовної хвороби до постмодерністського суржик-кітчу, прийому в літературі й мистецтві.

Гендерні лінгвістичні дослідження, що зародилися й набули свого розквіту в американському мовознавстві ХХ століття, поширюються й на українську лінгвістику. Так звана жіноча проза все голосніше конкурує з чоловічою, з одного боку, утверджуючи свою «літературну стать», з другого, — вимагаючи припинення розподілу літератури за статтю авторів написаних текстів. Однак у соціолінгвістичних дослідженнях усе частіше виникають питання щодо відмінностей у вживанні колоративів у мовленні чоловіків і жінок, аналізу особливостей чоловічого й жіночого сприйняття оцінних висловлень і багато інших лінгвістичних проблем щодо відмінностей чоловічого й жіночого мовлення.

Постмодернізм як стратегія текстотворення замикає ланцюг «народництво — модернізм — постмодернізм» і на сьогодні є хронологічно останнім етапом розвитку мови в соціумі. Постмодерністська стратегія текстотворення, як і весь постмодернізм у цілому, постає на підвалинах модернізму, який намагається змінити мовно-культурний узус і спрямувати розвиток культури й мови у бік сучасності й прогресу. Постмодернізм натомість нічого не заперечує, не дискутує, не виборює. Постмодерністська стратегія текстотворення лише відбиває мовну екзистенцію людини, виявляє її самовираження через слова, дає змогу провадити принцип мовної гри в усьому, сприяє створенню ефектів від мовлення, таких як епатаж чи захоплення слухачів.

Серед багатьох тактик постмодерністської стратегії текстотворення можемо виділити інтертекстуальність, мовну гру як закон існування сучасного мов-

⁹ *Ставицька Л.* Українська мова без табу : Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми.— К., 2008.— 453 с.

лення, мову Інтернету як особливий соціолект сьогодення, а також лінгвістичний кітч тощо.

Дослідженню інтернет-дискурсу сьогодні приділяють чималу увагу, це предмет окремої лінгвістичної розвідки, тож ми тільки називаємо це явище в переліку тактик постмодернізму, не спиняючись на його детальному розгляді.

Постмодернізм зрікається будь-яких форм монізму, уніфікацій, конкуренції художніх рішень. Постмодерністська тактика сповідує естетичний плюралізм і амбівалентність на всіх рівнях — сюжетному, композиційному, образному, мікроструктурі, хронотопу тощо; повноту уявлень без оцінок, культурологічну мету прочитання і співтворчість митця та реципієнта, синкретизм, міфологічність мислення (що поєднує історичні й метафізичні категорії), творче використання будь-яких традицій, ігнорування причинно-наслідкових зв'язків при конструюванні творів, опертя на принцип гри¹⁰.

Загальне філологічне визначення постмодернізму об'єднує твердження про те, що принцип мовної гри, уперше розроблений Л. Вітгенштайном¹¹, становить підґрунтя постмодернізму. У мовній грі відкриваються ключові інтенції мовців-постмодерністів. На відміну від модерністів, намірами яких є руйнування старих культурно-мовних догм і впровадження новацій, постмодерністи нічого не заперечують і не стверджують, нікому не протиставляють себе, а за допомогою мови лише знаходять способи самовираження.

Мовна гра, ключова для всього постмодернізму, й іронія, ще одна з найістотніших ознак постмодерністської стратегії текстотворення, об'єднуються в іронічних метафорах, які подекуди експлікують самозамилування мовця, можуть стати маркерами постмодерністського кітчу. Метафоризація тексту — ключовий принцип побудови постмодерністського дискурсу. Т. Гундорова зазначає: «Кітчетворення “Бу-Ба-Бу” виявилось як ряд моделей іронічної лінгвістичної поведінки, або метафор. Серед таких метафор “Бу-Ба-Бу” — *Крейслер Імперіал* (образ Гангстера, метафора Здійснення Марень в українській літературі), *Королева де білів* (Переписана Класика — “Причинна” Шевченка або Панночка з “Вія” Гоголя), *Козак Ямайка* (постмодерний варіант національного героя Козака Мамає), *Рекреації* (сакральньо-фалічне національне Свято), *Літаюча Голова* (необароковий образ маски і площі), “*Любить Оклахому*” (еротико-патріотичний письменницький гібрид), “*Турбація мас*” (сублімовано-еротичний (“мас турбація”) літературний маніфест “Бу-Ба-Бу”). Бубабісти активно послуговуються сексуальними символами й поняттями, а також популярними культурними образами, які вони перетворюють на кітчеві»¹². Часто функцію іронічних метафор виконують перифрази, розлогі дефініції, обтяжені переназиванням і надмірною синонімією.

Постмодерністська мовна гра виявляє себе в особливому типі іронії, який у неофіційному російському дискурсі дістав назву «стьоб». Лексема *стьоб* сленгова, вона не є терміном. Часто стьоб розуміють як агресивний, насмішкуватий стиль у літературі, живописі, кіномистецтві тощо. Очевидно, агресія, зчитувана зі «стьобових» текстів, виникає у сприйнятті адресата через активне уживання жаргонізмів і нетабуьованої лексики, оскільки саме ці лексико-семантичні шари найчастіше реалізують у мовленні постмодерністську іронію.

¹⁰ Сучасна американська література: проблеми вивчення та викладання : Навч. посібник / Уклад. та заг. ред. О. В. Пронкевич, О. О. Старшова. — Миколаїв, 2002. — С. 56.

¹¹ Вітгенштайн Л. Філософські дослідження // *Tractatus logico-philosophicus*. — К., 1995. — С. 87–309.

¹² Гундорова Т. Кітч і Література. Травестії. — К., 2008. — С. 243.

Однак, уживаючи згрубілу лексику, вульгаризми й жаргонізми, мовці-постмодерністи не мають на меті дошкулити слухачеві, завдати персональної образи чи критикувати об'єкт мовлення. Вони таким чином виявляють власне ставлення й ті емоції, які викликає в них предмет розмови. Мета ж класичної іронії та риторичного сарказму — вплинути на реципієнта, спробувати змінити його думку тощо.

Загалом майже всі мовні тактики українського постмодернізму можна об'єднати поняттям «кітч». Кітч належить до тих культурних категорій, раніше зневажуваних або ігнорованих, які сьогодні переосмислюються. Увійшовши до вжитку в еру модернізму, в період постмодернізму кітч стає чи не центральним дискусійним питанням гуманітаріїв. Спершу його трактували як поганий смак, антикультуру, естетику фальшивого катарсису тощо. Модерністи почали вживати кітчеві прийоми на знак відмови від «правильного» стилю, кодифікованості мовлення, однак ним не зловживали й вважали його явищем негативним. «У постмодерністському світі кітч набуває популярності завдяки ще одній своїй властивості — а саме здатності до гомогенізації, вирівнювання смаків, цінностей і навіть культур»¹³.

На мовному рівні кітч формують такі мовленнєві тактики: інтертекстуальність, суржик як художній засіб, термінологізація дискурсу, нетабуйована лексика тощо.

Постмодерністський дискурс є гетерогенним, неоднорідним, відверто цитатним. Ремінісценції, відкриті цитати, зрозумілі алюзії — усі ці поняття винайшла ще давньогрецька риторика, тому вважати їх новаціями постмодерністської стратегії текстотворення не можна. Постмодернізм дає можливість по-новому застосувати ці риторичні прийоми. Цитування відбувається не з метою посилання на авторитет — те, що мало назву «третя сторона» в класичній риторичі, — а задля створення комічного ефекту. Цитати є не типом інформації, а способом жартування. Специфічно постмодерністським різновидом інтертекстуальності вважаємо навмисне неточне цитування, створення нових смислів і форм на ґрунті відомих усім виразів і висловів, це семантичні й синтаксичні аномінації різних типів. Наприклад: «...мій друг Вася Комуніст, хороший хлопець, *рідкісної душі пох...ст...*» (Ж., 47). Детабуючи інвективи, вплітаючи їх до фразеологізмів різних рівнів, постмодерністи творять інтертекстуальний кітч.

Постмодернізм зіштовхує різні в стилістичному, смисловому й інших відношеннях фрагменти чи цитати з інших творів, жанрів, стилів, акцентуючи увагу глядача на особливостях цитованих оригіналів і сполучаючи їх, примушуючи співіснувати й впливати одне на одного.

Для загального найменування цитат, які використовуються як «текст у тексті» для виконання особливих виражально-зображувальних та оцінно-смислових функцій, у лінгвістиці вживають термін «вербальні прецедентні фрагменти»¹⁴. Це тексти, що мають такі властивості: а) вони добре відомі представникам національно-лінгвокультурного загалу; б) вони актуальні в пізнавальному й емоційному плані; в) до них часто вдаються. Прецедентні феномени виконують роль еталона культури, функціонують як згорнуті метафори, виступають як символ певної ситуації тощо. Різновиди прецедентних

¹³ Там же.— С. 258.

¹⁴ Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? — М., 2003.— 375 с.

феноменів: прецедентна ситуація (з *корабля на бал*), прецедентне ім'я (*Бандера, Кобзар*), прецедентне висловлення (*згадати незлим тихим словом*) тощо.

Поняття кітчу не могло виникнути раніше, ніж почалося змішування стилів. Якщо раніше кожний функціональний стиль мови мав свою комунікативну територію поширення, виконував чітко визначені функції, оперував усталеним репертуаром мовних одиниць, то з настанням епохи модерну межі між стилями розмиваються і відбувається їх взаємопроникнення, перетинання диглосійних полів, переоцінка стилістичних засобів кожного стилю з позиції прагматики. Зрештою, саме поняття «функціональний стиль мови» стає застарілим, і його витискає поняття «дискурс» як мова в дії, як мовлення, зумовлене комунікативними обставинами.

Ритмізація — спосіб організації кітчевого повідомлення, широко вживаний у постмодерністській тактиці текстотворення. Ритмізація наявна у прозових, неримованих текстах, досягається нанизуванням непоширених однорідних членів речення або односкладних непоширених речень в одному тексті.

Ритмізації може бути досягнуто синтаксичною анафорою, єдинопочатком, коли йде повторення одного слова (його словоформ) на початку кожного речення. Наприклад: «*Мої* наміри — макро. *Мої* маркери — з кров'ю. *Моя* кров — ефір. *Мої* генератори вимкнено, *мою* генерацію знищено, я кайфую у ванні з кефіром» (І., 13). У цьому ж прикладі спостерігаємо алітерацію — повтор звуків [м] і [г], гру спільнореневиких слів — «генерацію», «генератори». Це також сприяє ритмізації висловлення.

Користувачі постмодерністської тактики текстотворення часто вдаються до формулювання дефініцій. У цьому втілюється їхнє прагнення до переосмислення навколишньої дійсності й спроби віднайти нове тлумачення, а може, й нову номінацію наявним у світі реаліям. Часто дефініції оформлені у вигляді метафор, наприклад: «Приватні стосунки не передбачають жодного “нства”. Оприлюднені приватні стосунки — це не інтим, це — порнографія» (І., 9).

Ще одну важливу тактику постмодерністської стратегії текстотворення визначив Ю. Іздрик у своєму творі «Таке»:

«Використання саме медичної термінології в сферах, далеких від медицини, перетворилося на загальноживану практику з появою фрейдизму та похідних від нього коллокаційних дисциплін. Там, де раніше говорилося про “честь”, “наполегливість”, “пунктуальність”, заговорили про неврози, маніпулювання, параною. На зміну словам “сором’язливість”, “героїзм”, “завзятість” прийшли поняття на кшталт “комплекси”, “підсвідоме”, чи “анальний вау-фактор”. Під материнською опікою вбачаємо феномен Віг-Ма, під батьківською любов'ю — синдром Humbert-Humbert. Колишню “соціокультурну парадигму” називаємо психічним тлом. Літературу вивчаємо крізь фільтри психоаналізу. Мистецтво продають гомеопати. Геополітикою опікуються ветеринари. Ет, як то кажуть, цетера» (І., 81).

Продукувальники постмодерністських текстів широко вживають різноманітні терміни, які часто не зумовлені сферою спілкування, тобто вжиті не в наукових контекстах. Найширшу групу аксіологічних термінів становить медична термінологія, друга велика за кількістю група — соціологічна та психологічна термінологія, третя група — це культурологічна термінологія, дуже активною є комп'ютерна термінологія. У текстах, спродукованих відповідно до постмодерністської стратегії текстотворення, натрапляємо й на вживання математичних термінів поряд із музичною термінологією тощо.

Нетабуйована лексика разом зі сленгом становить активний лексичний шар постмодерністської стратегії. Молодіжний і «наркоматський» сленг найчастіше

вживають письменники-постмодерністи. Дослідниця кітч Т. Гундорова стверджує, що на сьогодні вже утвердився молодіжний кітч, представлений іменами С. Жадана, Л. Дереша, О. Ушкалова, І. Карпи. Суржик-кітч свідомо упровадив Б. Жолдак. Натомість кітч, який навіть жажливе подає красиво, як букет квітів, стає складником і фентезі Дяченків, і «стьобу» братів Капранових¹⁵.

На відміну від модернізму — стратегії текстотворення, що свідомо вболіває за планування розвитку української мови — постмодернізм не має на меті докорінний перегляд мовних традицій і чинних мовних норм. Постмодернізм відзначається безвекторністю та мовною аполітичністю.

Обидві стратегії текстотворення мають багато спільного в способі добору слів: активне вживання лексичних запозичень (переважно англійських) і кальок (переважно російськомовних), введення до активу табуваної лексики, соціальних діалектизмів тощо. Вирізняють їх індивідуальні інтенції мовця, який уживає згадані мовні одиниці. Мовець-модерніст, вводячи до свого ідіолекту зазначені мовні ресурси, у такий спосіб демонструє свій намір протиставити себе традиційній українській риторичній або продукує іронію чи сарказм за допомогою цих слів, або намагається таким чином висловити певний протест щодо теми тексту.

Мовець-постмодерніст, уживаючи названі вище мовленнєві одиниці, ставить собі за мету створити ситуацію мовно-комунікативної гри. Порушуючи традиційні мовні табу, він не епаує слухачів навмисно, це для нього просто вербальний акт самовираження. Можна сказати, що інтенційно модерністи є соціально включеними мовцями з активною громадською позицією і прагненням вплинути на слухача, спонукати його до роздумів і певних дій. Постмодерніст — це мовець-екзистенціаліст, мета його говоріння — самовираження й певного роду естетствування.

На початку ХХ ст. відмінність між народництвом і модернізмом була очевидною. Навіть не перелічуючи суто мовних ознак обох стратегій того часу, розуміємо, що прибічники народницької стратегії текстотворення продовжували традицію класичної української риторики, їхній дискурс відзначався елементами фольклорності тощо. Носії модерністської стратегії текстотворення натомість прагнули зламати як культурні, так і мовні традиції, вписати Україну в європейський культурний контекст, а відтак виступали за лексико-семантичну відкритість української мови й впровадження всіх новітніх на той час світових тенденцій у мистецтві й мові. Модернізм ХХ ст. породжує авангардизм. Окремо стоїть специфічно радянський мовний модернізм — так званий новояз, унікальний різновид радянського дискурсу, позначений засиллям аббревіатур, складноскорочених слів, лозунгових кліше, радянських неологізмів, канцеляризмів тощо. Отже, чітке розмежування, навіть протиставлення народництва й модернізму того часу зрозумілі.

Нині ж видається так, що інтенції народників і модерністів збігаються. Головною метою в обох стратегіях текстотворення є активний розвиток української мови та її популяризація всередині України й за її межами. Ті мовні явища, що були новаціями в першій половині ХХ ст., тобто були модерними, сьогодні стали узусом сучасної української мови. З іншого боку, народницькі намагання реанімувати репресовану за радянських часів лексику можуть мати вигляд цілком сучасних, адже забуті й переведені до пасиву мови лексичні одиниці, які більшість пересічних українських мовців сприймає з позначками

¹⁵ Гундорова Т. Знач. праця.— С. 66.

«застаріле», «архаїчне», «діалектне», видаються неологізмами. Забута лексика наново народжується в мові у статусі неологізмів.

Класиків і сучасників української літератури давно вже каталогізовано відповідно до манери письма й внесено в умовні реєстри народників, модерністів і постмодерністів. Намагаючись уписати терміни «народництво», «модернізм» і «постмодернізм» у лінгвістичну наукову парадигму, розуміючи їх як стратегії текстотворення в українській мові, здійснюючи спробу виміряти змістове наповнення цих понять суто мовознавчим інструментарієм, ставимо перед собою питання: чи збігаються літературознавчий модернізм і лінгвістичний модернізм у межах одного фактичного матеріалу; чи є розбіжності між мовознавчим постмодернізмом і літературознавчим його відповідником?

Цікавим для дослідження синхронічної взаємодії стратегій текстотворення всередині одного тексту видається прозовий твір Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». Текстотворець, тобто Ліна Костенко, інтенційно обирає модерністську стратегію текстотворення. Це є очевидним через вибір головної дійової особи, оповідача, яким є в тексті молодий чоловік-програміст. Соціолінгвістичний портрет наратора передбачає вживання молодіжного та комп'ютерного сленгу, іронії, лексем-професіоналізмів тощо. Цікавою видається гендерна гра, в яку починає грати авторка, ведучи свою розповідь від особи чоловічої статі.

Програмність модерністської стратегії текстотворення унаочнює, зокрема, такий уривок із тексту:

«Шизоїдний сель свідомості заливає суспільство. Слово знецінилось. Мова втрачає пульс. Виникають якісь культу й культки. Речники порожнечі приколюються в епатаж. Увійшли в моду ялові молодички, що описують секс. Шибздики й симулякри викаблучуються в цинізмі. Той убрався в пір'я, рекламує презервативи. Той просторікує про оральний секс, той заповзявся писати виключно матом. А всі разом хочуть насюсяти на великих, витерти ноги об попередників, проголосивши у тональності язикакої Хвеськи: "Літератури у нас нема"» (К., 105).

Термінологізація дискурсу, наявність сленгових одиниць, іронії, які розпочинають синтаксичний період, закінчуються критикою модерністської інтенції — «витерти ноги об попередників» — і традиційним українським фразеологізмом. В одному тексті свідомий модернізм починає перетікати в народницьку стратегію текстотворення.

Народницька стратегія Ліни Костенко, навіть попри намагання продукувати модерністський текст, виявляється й контекстуально. Уживаючи сучасний лексичний актив молоді, детабууючи тему тілесності, письменниця залишається вірною народницькій настанові говорити про кохання, про високе почуття, навіть якщо доводиться визнати фізіологічний рівень його вияву:

«Вночі ми тепер з дружиною спимо на балконі. Боже мій, як це гарно — кохати жінку під метеоритним дощем з-під сузір'я Персея! Це такі феєричні ночі, непорівнянні навіть із тим місячним затемненням, бо тепер під зорями я бачу її обличчя. Імпульси нашої пристрасті не в пекучих кодах еротики, не в топографії еrogenних зон, а в нерозгаданих таємницях психіки. Бо інакше можна було б мати десять коханок, різної масті, різних темпераментів, але тоді б це були варіації сексу, чоловіча колекція, сума досвідів і утіх. А мені потрібна саме ця жінка, жінка з обличчям єдино коханої» (К., 316–317).

Порівняймо модерністське висловлення Оксани Забужко про ту ж таки тілесність:

«Чи можна взагалі зрозуміти світ людей, що мислять про власний статевий орган у третій особі? Коли тобі кажуть, а той чоловік лиш так і казав, — “Розкрий її”, ти одразу переносишся всіма зміслами в гінекологічне крісло, — бо це “вона”, це ти розкриваєшся — або закриваєшся: як у цьому випадку — намертво» (З., 24).

Модерністи, а тим більше постмодерністи, говорять про тіло й усе, що з ним пов'язано, не змішуючи матеріальне з духовним. Для модерністів «коханя» і «секс» — два окремі концепти, що можуть і не перетинатися своїми семантичними полями. Для новітніх народників «говорити про секс» завжди означає «говорити про коханя».

Показовим є висловлення в тексті «Записок» щодо лексичних запозичень:

«У нас уже є маркети й супермаркети. Холдінги, лізінги й консалтинги. Рейтинги, брифінги, автобани й хабвеї. Жлоб-шоу, фаст-фуди і сендвич-бари. Рейдери, трейдери, рокери, брокери, кілери, ділери, трасти і педераста. Все як у людей. Презервативи можна по телефону замовити. Кілера найняти через інтернет. Місце у парламенті купити.

Ми унікальна нація. У нас хліборобів морили голодом. Режисери ставили спектаклі у концтаборах. Поетів закопували у вічну мерзлоту. У кого ще є атомний саркофаг? А у нас є. Куди тим єгипетським фараонам, у них там у саркофагах мумії, а у нас в атомному живцем похований Валера Ходемчук. Хто сказав, що українці селянська нація? Натепер ми вже нація модернова, нація на атомному підігріві.

А ви думали, що Україна так просто. Україна — це супер. Україна — це ексклюзив. По ній пройшли всі котки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартом. В умовах сучасного світу їй немає ціни» (К., 120–121).

Цей уривок із тексту роману можна поділити на три синтактико-сміслові періоди. Перший абзац — лексикалізація, надмірне називання слів іншомовного походження. Другий — суто народницькі постколоніальні роздуми, втілені в традиційній українській риторичній формі. Третій абзац — іронія щодо вищесказаного. Формально наявність такої кількості лексичних запозичень і кальок мала б визначати модерністський дискурс, однак інтенції мовця, його критично-осудливе ставлення до запозичених слів і сучасних культурних реалій в Україні засвідчують те, що текст утворено відповідно до народницької стратегії.

Постколоніальний синдром дискурсу «Записок» вербалізовано цілком чітко й усвідомлено:

«Мені допекло приниження, ця одвічна дискримінація нації. Росіянам теж багато що допекло, але вони — імперія, вони все одно певні, що Росія приречена на велич. А ми приречені на Росію. Ми завжди на когось або на щось приречені. Від того й комплекс меншовартості. Манія величі — це хвороба. Комплекс меншовартості — теж хвороба. Тільки це гірша» (К., 118).

Отже, доводиться констатувати, що текст роману Л. Костенко «Записки українського самашедшого» створено згідно з інтенційними настановами українського народництва: відсутнє прагнення зламати й змінити мовно-культурну традицію, виявлено негативне ставлення до лексико-семантичної відкритості сучасної української мови, проговорено проблему постколонізованості України тощо. Очевидно, можемо говорити про новий, сучасний, рівень розвитку народництва, першої стратегії текстотворення в українській мові. Новітнє народництво не відірване від сучасних реалій життя, номінує їх, часто з негативною оцінкою, запозичує лексико-семантичні засоби модернізму, але використовує їх відповідно до своєї основної мети — уболівати за повноцінний і всебічний розвиток української мови та культури.

Перспективи лінгвістики тексту в напрямі досліджень народницької, модерністської та постмодерністської стратегій текстотворення досить широкі. Цікавим видається вивчення реалізації кожної з названих стратегій в окремих ідіолектах українських письменників, політиків, інших відомих людей, які творять українську історію та сьогодення. Необхідно розширити перелік мовних ознак кожної стратегії текстотворення морфологічними, синтаксичними, дериваційними параметрами тощо.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Ж. — *Жадан С. В.* Капітал.— Х., 2007.— 797 с.
З. — *Забужко О.* Польові дослідження з українського сексу : Роман.— 9-е вид.— К., 2007.— 176 с.
І. — *Іздрик Ю. Р.* Таке.— Х., 2009. — 268 с.
К. — *Костенко Л.* Записки українського самашедшого.— К., 2011.— 416 с.
УМ — *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду : Документи і матеріали / Упоряд. Л. Масенко та ін.*— К., 2005.— 399 с.
Ш. — *Шевчук В.* Дім на горі : Роман-балада.— К., 1983.— 487 с.

(Миколаїв)

T. V. MONAKHOVA

NARODNYTSTVO, MODERNISM AND POSTMODERNISM IN TEXT LINGUISTICS

This article deals with the linguistic concepts of the populism, modernism and postmodernism which are the strategies of the modern Ukrainian language. The basic linguistic features of the each strategy are given. The ways of interaction of the populism, modernism and postmodernism strategies of text in diachronic and synchronic aspects are examined.

Text-building strategy is a way of text messaging which depends on speaker's attitudes and his intentions while speaking, has a clear plan for verbal expression, represented by certain techniques and tactics of text creating due to the internal laws of the language.

The populism in linguistics of the text is the strategy of text-building, characterized by the focus on the Ukraine, moralistic pathos, didacticism, postcolonial complex, linguistic purism, classical rhetoric and sacralization of certain taboo topics and layers of vocabulary, lexical closeness to the excessive borrowing, traditional Ukrainian ethnic concepts, etc.

Modernism is the text-building strategy, characterized by the openness to cultural and linguistic borrowing, destruction stamps of previous eras, activation of the discourse of women's and gender studies in general, etc. The origins of modernism researchers are in the speakers' effort to create a new text type to influence recipients.

Among the many tactics of the postmodern text-building strategy we can name intertextuality, language game as a law of the existence of modern language, the language of the Internet as a special social dialect today, linguistic kitsch, etc.

Thus, the attempts of the linguistic reterminologization of the three important and urgent social terms have been done in this paper.

Key words: populism, modernism, postmodernism.